

Altafulla: una aproximació al naixement del fenomen turístic.

M. Carme BIGORRA i TRILL

La present comunicació té per objecte mostrar unes primeres dades sobre l'ocupació de l'espai al municipi d'Altafulla (Tarragonès), quan els inicis del boom turístic. El període escollit per aquest treball ha estat el que va de 1963 a 1978. La primera d'aquestes dates correspon a la redacció, per part de l'arquitecte municipal sr. Monràvil del primer Pla General d'Ordenació Urbana de la vila. La segona correspon a l'any en què existeix un major nombre de llicències d'obra. Les fonts consultades es troben a l'Arxiu Municipal d'Altafulla i es relacionen en apartat annex.

La vila d'Altafulla, a 11 km de Tarragona, en direcció a Barcelona, forma part de la plana del Camp de Tarragona, i està situada sobre un turó de 52 m. d'alçada.¹ En el Pla d'organització de les duanes imperials de Catalunya, elaborat el mes de febrer de 1812, en ésser considerat el Principat com a territori administrativament francès, és descrita de la següent manera: «Comerç considerable amb les Colònies Espanyoles. Petit cabotatge. Contraban. La pesca i la salaó de les anxoves es fan a Altafulla i a Torredembarra. Aquests dos ports no tenien més que duanes d'observació. Llurs mercaderies s'expedien a través de Tarragona».² La necessitat dels comerciants i pescadors de disposar d'espais adients a la mateixa costa, havia propiciat, durant el segle XVIII, l'edificació de magatzems de planta baixa per a guardar-hi mercaderies o estris. A les Botigues de Mar, nom amb el qual es designaven aquests magatzems, no hi vivia ningú, donades les seves precàries condicions de salubritat, i no varen esdevenir habitables fins a les primeres dècades del segle XX, amb la millora d'aquelles condicions.³ En el segle actual, de grans transformacions en tots els àmbits, s'ha donat també la generalització d'un fenomen reservat fins a les darreries del segle passat a una classe força privilegiada: el turisme. Una primera socialització d'aquest fenomen la podem trobar en l'esperit que informa les associacions que, a finals del segle XIX, es constitueixen amb la finalitat de conèixer el propi país. Tanma-

teix, el gran punt de partida ve donat per la legislació de la O.I.T. (1936) que estableix les vacances pagades, i per l'augment del nivell de vida que es donarà en les economies occidentals a partir del desenvolupament posterior al període de la segona guerra mundial.

L'aparició d'aquesta nova activitat econòmica fa sorgir un nou tipus d'espai, entès en termes de consum. Aquest concepte l'explica molt bé Yvette Barbaza quan diu: «*dessinent un espace "économique" zoné et hiérarchisé plutôt que diversifié et structuré. Il prend ainsi une nouvelle dimension, une "épaisseur" variable selon ses qualités; mais il reste essentiellement qualifié par des valeurs réductibles à des m², des m³, des distances ou des couts*». ⁴ Aquesta demanda de sòl, en relació a les àrees de desenvolupament turístic, ha produït en les últimes dècades situacions caòtiques, que conformen en molts casos una vertadera barrera paisagística.

Altafulla, situada a la costa mediterrània, pertany geogràficament al sector central de la Costa Daurada, i, per tant, a una zona considerada de desenvolupament turístic intens.⁵ L'evolució urbanística d'aquesta població ha tingut un procés molt distint en referència a les zones properes. Creiem que una de les moltes variables que han formalitzat aquest fet ha estat la consciència de la pròpia importància del potencial turístic del municipi. A través de les actes municipals del període estudiat i dels expedients de llicències d'obres del referit període, aportarem algunes dades sobre la creació d'aquesta consciència col·lectiva i dels seus efectes sobre la gestió urbanística.

Les primeres referències al turisme d'Altafulla en les fonts estudiades, les trobem en les actes municipals. Així, amb data 2 de maig de 1931, tenim la següent: «*Seguidamente a propuesta del Concejal ciudadano Arturo Boronat se acuerda interesar al Sr. Jefe principal de Correos de la provincia se ponga un buzón en la estación por ser de suma utilidad para el vecindario marítimo y principalmente en verano que hay una gran colonia de veraneantes*». ⁶ També, amb data 17 de maig de 1937, trobem un acord en la línia d'actuació de l'Oficina de Turisme de la Generalitat, en el sentit d'adequar les instal·lacions per a fins socials. Diu així: «*S'acorda per unanimitat oferir la finca ex-granja Vora-Mar per a residència d'estiu del Taller-escola de Pintura i Escultura de la Generalitat a Tarragona, en vista de que está deshabitada de molt temps i no es tenen notícies de llur propietari*». ⁷ Aquestes dades consten tan sols com a exemple de la inquietud del municipi altafullenc vers la problemàtica turística, essent l'objecte de la comunicació, com ja hem assenyalat, l'inici del desenvolupament urbanístic costaner.

L'arribada del règim del general Franco comportà un canvi d'estructures i de legislació. En tot el que fa referència a matèria urbanística assenyalarem com a data important el 22 de juliol de 1949, en la qual mitjantçant un *Decreto* s'estructurà la *Jefatura Nacional de Urbanismo*, encarregada d'elaborar la *Ley Nacional de Urbanismo*. El resultat va ésser la *Ley sobre Régimen del Suelo y Ordenación Urbana*, aprovada el dia 12 de maig de 1956 (B.O.E. 14-5-56). ⁸ Per altra banda, la llei del sòl, tota vegada que el «boom» turístic espanyol començà després de promulgada la llei, no arribà a cobrir tota la nova problemàtica aportada per la naixent indústria turística, i ja des dels inicis dels anys seixanta es parla des de l'Administració de la necessitat d'una total ordenació de la costa, i la seva corresponent planificació urbanística. ⁹ El resultat dels estudis elaborats pels organismes competents va ésser la promulgació, al mes de desembre de 1963, de la *Ley de Centros y Zonas de Interés Turístico Nacional*, a fi de regular, entre d'altres, las actuacions urbanístiques a les zones

turístiques. D'altra banda, la llei del sòl en el seu article 6.1., ens parla de les distintes classes de plans d'ordenació i diu: «*El planeamiento urbanístico del territorio nacional comprenderá la redacción de un Plan nacional de urbanismo, Planes provinciales y municipales*». És a l'empar d'aquest articulat que Altafulla, a l'igual que d'altres municipis, elabora el seu primer Pla General d'Ordenació Urbana.

A l'igual que en el que fa referència al turisme, i amb anterioritat a les dates esmentades en el paràgraf anterior, la preocupació dels regidors d'Altafulla en matèria d'ordenació urbana és també una constant en les actes municipals. Citem, a títol significatiu, el permís demanat el mes d'agost de 1943 pel sr. Jaume Rafecas Rafecas per edificar una casa d'estiu a la platja. L'acord pres pel Ple de l'Ajuntament diu així: «... *se accede... ..permiso para edificar una casa veraniega en la playa de este término municipal, y siendo ésta una cosa benéfica al pueblo, puesto que da realce, embellecimiento e importancia al pueblo y su playa. Se edificará la villa frente al campo de Foot-ball, dejando los caminos...*».¹⁰ Segueixen les indicacions de metres que ha de seguir a fi que l'edificació s'alinii amb les altres.

Dins aquesta preocupació general que hem trobat als inicis dels anys seixanta, i que hem citat anteriorment, hem de remarcar l'acord pres per l'Ajuntament d'Altafulla en la sessió del 15 de març de 1961, en el qual es parla de «... *la conveniencia de estudiar la mejor forma de controlar las obras que se realicen en este término sobre construcciones urbanas... ..para toda obra que se pretenda realizar en el término se precisará la oportuna autorización municipal... ..si una obra se inicia sin la necesaria autorización de la Alcudía o Ayuntamiento, el contratista o albañil ejecutor será el responsable de ello y por tanto incurrirá en una multa de 25 pesetas por cada día transcurrido desde la fecha en que empezó*».¹¹

Les actuacions en matèria del Pla General d'Ordenació Urbana comencen l'any 1963. Aquest mateix any, en la sessió celebrada el 21 d'agost, s'acusa rebut de l'escrit tramés per la Diputació Provincial, la qual estava redactant el Plan Provincial de Ordenación Urbana i el Plan Especial de Ordenación Urbana de la Costa Tarraconense. La Diputació demanava que se la facultés en les atribucions que contemplava l'article 24.2 de la vigent llei del sòl.¹² La resposta fou: «...*teniendo en cuenta que el Sr. Arquitecto municipal de este Ayuntamiento está confeccionando gratuitamente el Plan General de Ordenación Urbana de la localidad, se acuerda quede pendiente el asunto de delegación de atribuciones a favor de la Diputación, para que previos los asesoramientos pertinentes decidir lo más conveniente para los intereses municipales y generales*».¹³

El Pla General fou aprovat inicialment, i de forma provisional, en sessió de 24 de setembre del mateix any, passant a la fase d'exposició pública. En fou l'autor l'arquitecte sr. José M. Monravà López. El Pla fou aprovat definitivament amb data 3 d'abril de 1964: «...*se acuerda por unanimidad aprobar el Plan General de Ordenación Urbana de esta villa y su duplicado ejemplar a la Comisión Provincial de Urbanismo de Tarragona, a efectos de aprobación...*»¹⁴ La Comissió Provincial donà el seu vist i plau en la sessió celebrada el 25 de novembre de 1964.

Dins la idea general del Pla es destaca la creixent activitat turística d'Altafulla, i en el Pla d'etapes la corresponent a aquella n'és la primera. La zona queda delimitada de la següent manera: «*La primera etapa comprende el desarrollo de la periferia del casco an-*

*tiguo y todo el desarrollo de la zona marítima siendo sus límites el término municipal de Tarragona, el ferrocarril y llegando hasta la base de "Els Munts". La segunda etapa comprende todo el sector de "Els Munts" y toda la franja montañosa al noroeste de la villa».*¹⁵ Respecte al tipus d'ordenació de les zones, és la següent:

Zona	Tipus Ordenació	Aprof. M ³ ×M ²
Ensanche casco antiguo	Intensiva	8
Barrio Marítimo	Intensiva media	4
Ensanche Barrio Marítimo	Intensiva media	4
Transición Ensanche	Extensiva	3
Edificación Abierta -1-	Extensiva	2
Edificación Abierta -2-	Extensiva	2,5
Residencial Abierta	Extensiva	1,5

Les edificacions compreses en el present estudi comprenen les zones de la primera i segona etapes. En la zona marítima, el tipus d'ordenació assenyala l'edificació contigua; en el que fa referència al volum, aquest no ha d'ésser superior a 7 m., i mínim d'una planta, no autoritzant-se àtics. L'edificació ha d'ésser alineada o formant façana pels quatre costats. El tipus d'ús és el d'habitatges en les tres categories; s'admet l'ús comercial i religiós, i diu: «...en la composició se procurarà la conservació del ambiente marítimo de la zona, en especial sus fachadas a la playa».¹⁶

L'ordenació corresponent a la zona de transició-eixample és d'edificació en línia, amb patis oberts. El tipus d'ús és d'habitatges, comerços i edificis religiosos, apartaments i espectacles, essent la composició lliure.

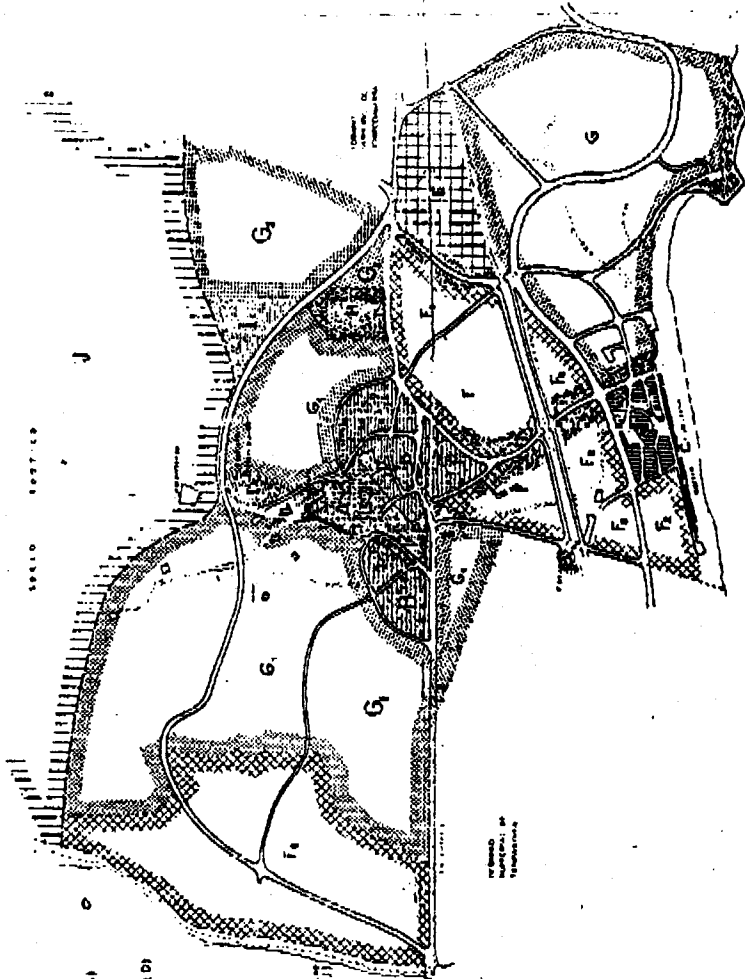
Les ordenacions de les restants zones assenyalades corresponen a les edificacions d'altura en doble o triple crugia, amb jardí de caracter privat. L'ús en les zones d'edificació oberta és el d'habitatges o aprofitaments comercials en planta baixa, i d'edificis aïllats o dejats de jardí de naturalesa unifamiliar i plurifamiliar.

Les edificacions que es prenen en consideració en aquest treball són les destinades a habitatges i apartaments, havent-se desestimat les poques que no presenten aquesta característica pel fet de conformar tipologies alienes a l'objecte de l'estudi. Citem a tall d'exemple, l'edificació d'una petita oficina aïllada en un punt estratègic, dedicada a la venda d'apartaments, o l'ampliació o reforma d'algun edifici ja existent.

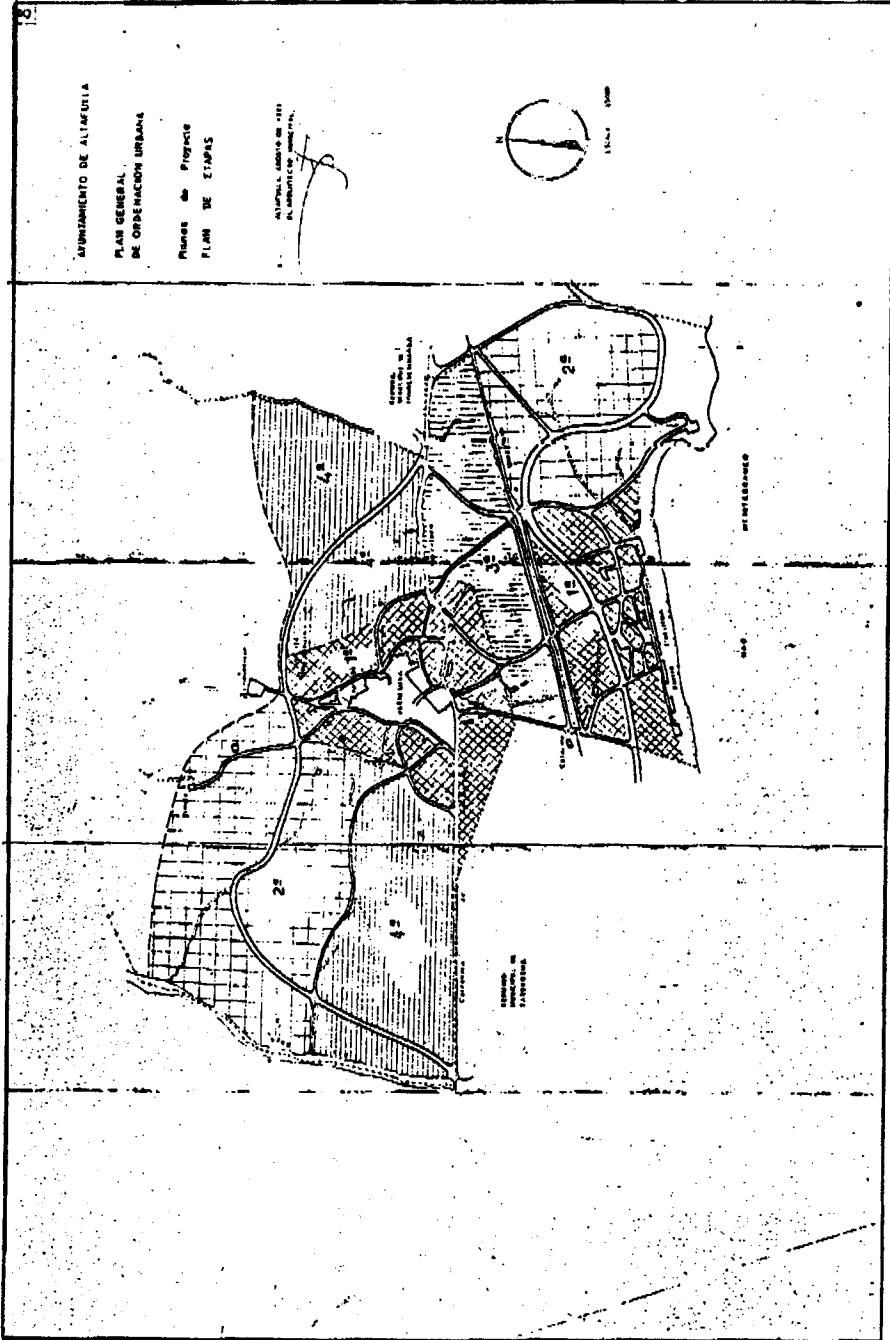
ACTUACIONS DE PLANEJAMENT

Plànol de Planejament
 d'Altafulla

Plànol de Planejament
 d'Altafulla

1. 100.000
- (A) Zona residencial
 - (B) Zona de serveis i oficines
 - (C) Zona comercial
 - (D) Zona de usos mixtos
 - (E) Zona industrial
 - (F) Zona de equipaments
 - (G) Zona de equipaments i serveis
 - (H) Zona de equipaments i serveis
 - (I) Zona de equipaments i serveis
 - (J) Zona de equipaments i serveis
 - (K) Zona de equipaments i serveis
 - (L) Zona de equipaments i serveis
 - (M) Zona de equipaments i serveis
 - (N) Zona de equipaments i serveis
 - (O) Zona de equipaments i serveis
 - (P) Zona de equipaments i serveis
 - (Q) Zona de equipaments i serveis
 - (R) Zona de equipaments i serveis
 - (S) Zona de equipaments i serveis
 - (T) Zona de equipaments i serveis
 - (U) Zona de equipaments i serveis
 - (V) Zona de equipaments i serveis
 - (W) Zona de equipaments i serveis
 - (X) Zona de equipaments i serveis
 - (Y) Zona de equipaments i serveis
 - (Z) Zona de equipaments i serveis

El Registre de Llicències d'Obra de l'Ajuntament d'Altafulla existeix de manera regular des de l'any 1963, si bé la informació que proporciona és ben minsa. Tan sols separa les obres en Nova Planta i Obres Menors a partir de l'any 1976. Una atenció a l'esmentat registre ens permet extreure les següents dades:

Quadre 1

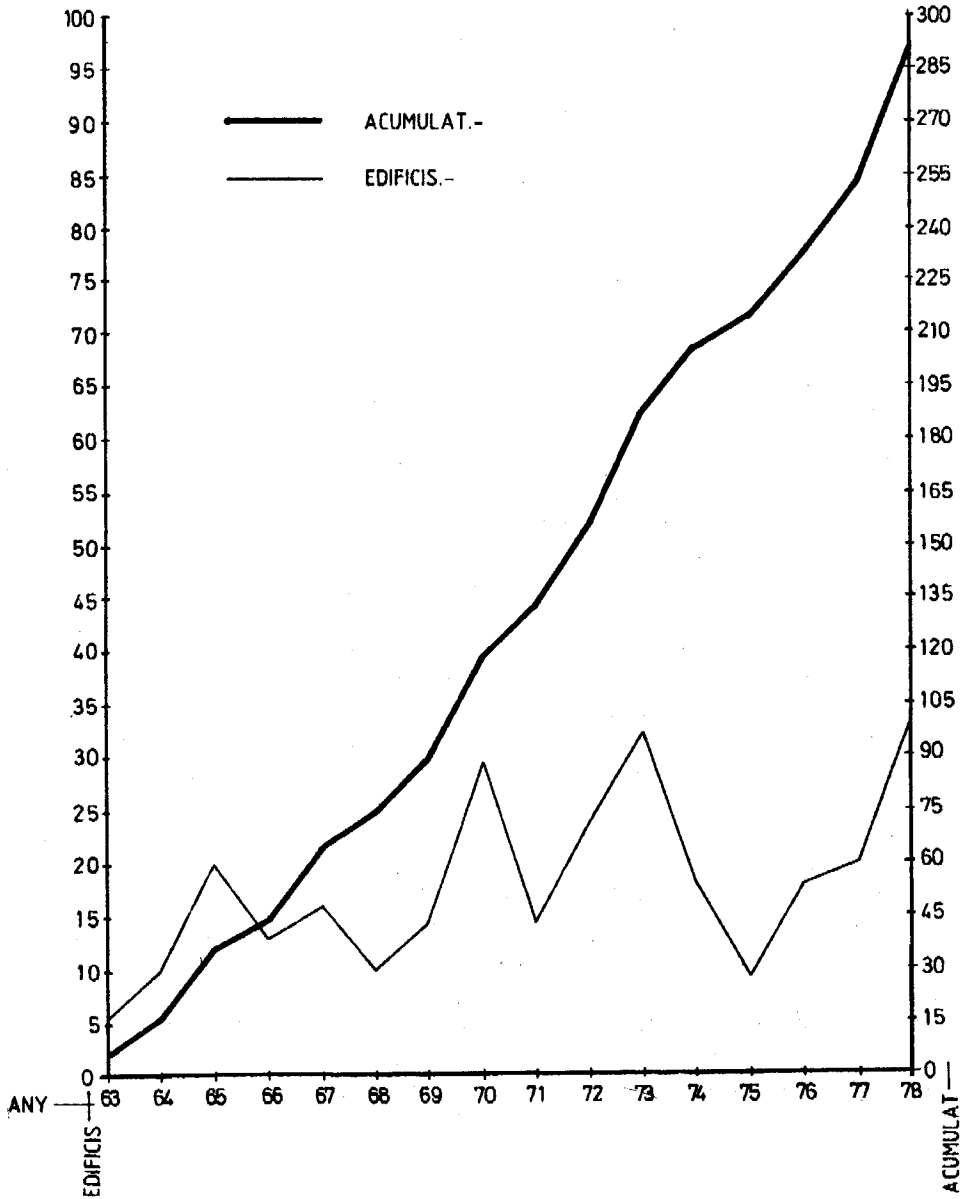
Any	Total Llic. Obra	Nova Planta	O. Menor
1963	8	6	2
1964	16	10	6
1965	23	20	3
1966	16	13	3
1967	18	16	2
1968	10	10	—
1969	16	14	2
1970	33	29	4
1971	20	14	6
1972	16	15	1
1973	30	30	1
1974	26	18	8
1975	10	9	1
1976	70	20	50
1977	75	22	53
1978	107	38	69

Font: Elaboració pròpia a partir del Registre de Llicències d'Obra. Ajuntament d'Altafulla.

Les promocions de les obres de nova planta considerades corresponen a la iniciativa privada. Veurem tot seguit l'evolució de la construcció en diversos aspectes.

En primer lloc, el gràfic 1 ens mostra l'evolució de les edificacions en les zones de les etapes 1 i 2 del P.G. en el període estudiat. Comprèn un total de 290 edificis, i presenta una línia ascendent fins l'any 1965, seguida d'una davallada en els anys 1966-68, any aquest últim en el qual ens situem novament en les cotes de l'any 1964. Aquesta evolució s'emmarca totalment dins la línia de desenvolupament de les urbanitzacions costaneres assenyalada per Ernest Lluch i Eugeni Giralt.¹⁷ A partir de l'any 1969 i fins a l'any 1973 experimenta una forta embranzida, amb un moment d'inflexió l'any 1971, arribant a les cotes més altes de l'anomenada primera etapa turística. A partir de 1976, i després d'una curta etapa d'estabilització, s'assoleix el major nombre d'edificacions l'any 1978.

Gràfic 1
Evolució construcció zones marítima i residencial

Veurem ara l'evolució de les construccions en les zones 1 i 2 del P.G. en l'aspecte de tipologia de l'edificació. En el quadre nº 2 trobem representats els diferents tipus d'habitatges.

Quadre 2

Any	Edif. Unif.	Edif. Menys 10 Hab.	Edif. Més 10 Hab.	Mitjana	Total Edif.	Total Hab.
1963	2	2	2	14,25	6	59
1964	6	3	1	9,75	10	45
1965	9	11	—	4,54	20	59
1966	3	8	2	6,00	13	63
1967	7	7	2	4,77	16	50
1968	4	5	1	14,33	10	82
1969	9	5	—	3,00	14	24
1970	14	13	2	6,46	29	111
1971	5	8	1	3,88	14	44
1972	10	12	1	5,46	23	81
1973	16	14	2	7,06	32	129
1974	5	11	2	12,15	18	163
1975	5	4	—	3,50	9	19
1976	7	11	—	4,09	18	52
1977	12	8	—	4,12	20	45
1978	22	14	2	11,12	38	200
Total	136	136	18		290	1.226

Font: Elaboració pròpia a partir dels Expedients d'Obra Nova. Ajuntament d'Altafulla.

L'anàlisi de les dades d'aquest quadre ens porta a les següents consideracions:

a) Les edificacions unifamiliars són igual en nombre a les edificacions amb un màxim de 9 habitatges, representant conjuntament el 93,8% del total d'edificacions, mentre que els edificis que superen els 10 habitatges tan sols representen un 6,2% d'aquest mateix total. Estem, per tant, davant d'una altura controlada.

b) La mitjana d'habitatges/edifici presenta valors baixos,¹⁸ situats entre el 3,00 i el 14,33, superant solament el valor 10 en quatre anys, que corresponen a l'edificació de macroedificis en la zona 2.

c) El total d'edificacions representen 1.226 habitatges nous, la qual cosa ens demostra clarament que ens trobem davant el fenomen de la segona residència, ja que els habitants d'Altafulla eren un total de 929 l'any 1970.

d) La construcció de 200 habitatges en un sol any, 1.978, l'últim analitzat i el més alt de tot el procés urbanístic, ens fa pensar en la tendència inflacionista immediata a la crisi del petroli, durant la qual s'adquireixen propietats immobiliàries pensant en una possible alça de preus.

Si classifiquem les construccions del període estudiat segons la seva ubicació, és a dir, Barri Marítim o Residencial (zones 1 o 2), tindrem la següent evolució.

Quadre 3

Any	Edif. Barri Marítim	Edif. Zona Residencial
1963	2	4
1964	5	5
1965	16	4
1966	12	1
1967	14	1
1968	7	3
1969	12	2
1970	19	8
1971	11	3
1972	17	6
1973	19	8
1974	11	7
1975	6	3
1976	9	9
1977	9	11
1978	17	20

Font: Elaboració pròpia a partir dels Expedients d'Obra Nova. Ajuntament d'Altafulla.

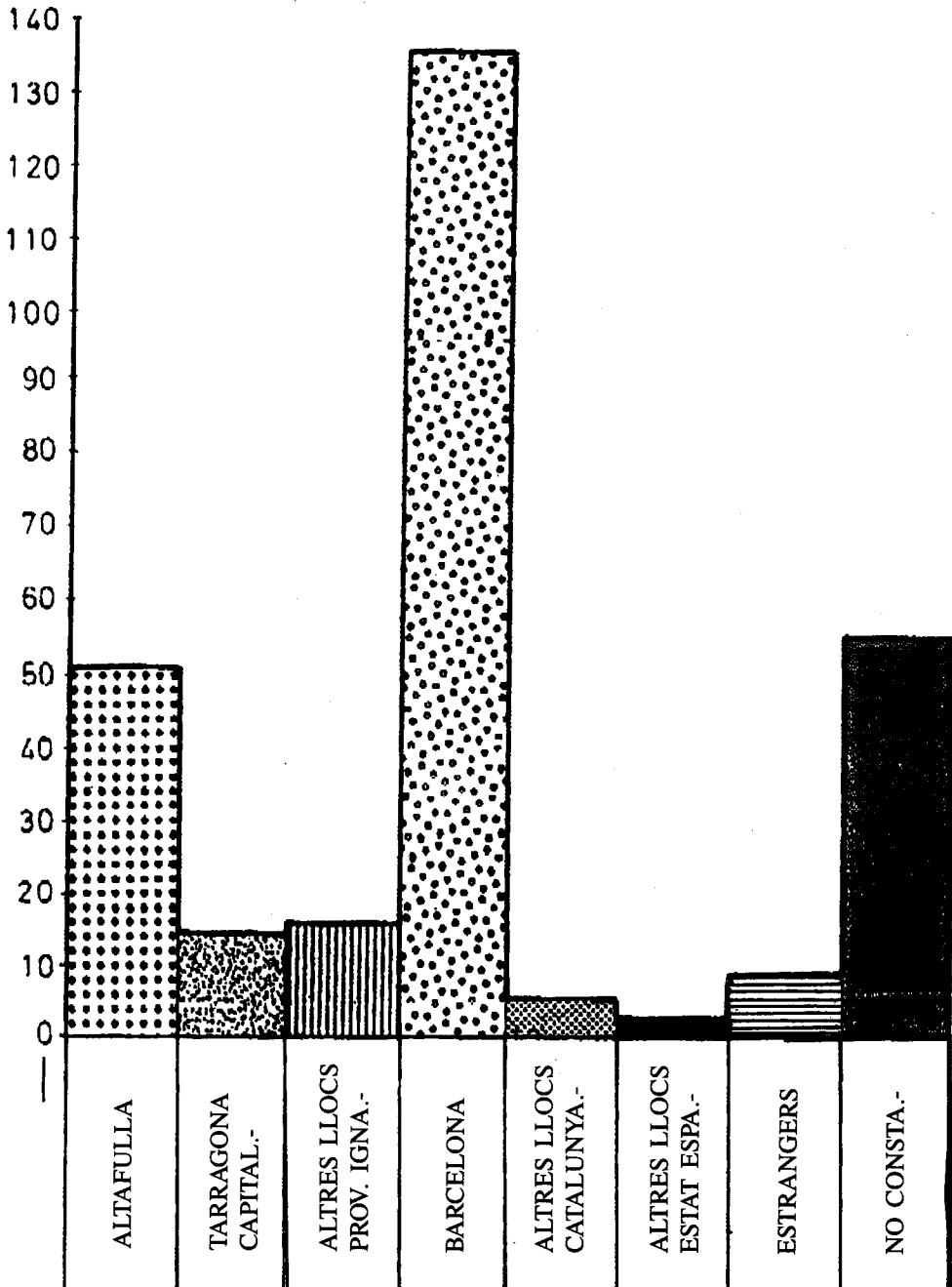
En comparar les dues columnes veiem com l'interès per la costa és superior a la zona 2 fins l'any 1975. A partir d'aquesta data, el ritme decau considerablement en relació als anys anteriors, mentre que la zona residencial adquireix una notable presència.

Un altre aspecte a tenir en compte en l'estudi de les edificacions és el dels promotors. És important la seva procedència, així com la fórmula jurídica sota la qual actuen. Precisament qualificant aquelles per raó de procedència, el gràfic 2 ens mostra la preeminència dels promotors barcelonins, seguit de la presència altafullenca, si bé de molt lluny. Menys significatius són els restants percentatges. El quadre nº 4 reflecteix els valors percentuals, en ordre descendent.

Quadre 4

Procedència	% Sobre total
Barcelona	46,20
Altafulla	17,58
Altres llocs prov. Tarragona	5,17
Tarragona-capital	4,82
Estrangers	3,10
Altres llocs Catalunya	1,72
Altres llocs estat espanyol	1,03
No consta	19,31

Gràfic 2
Classificació edificacions s/ procedència promotors

Veiem que existeixen dos grups ben diferenciats. El primer, que comprèn els promotors de Barcelona i d'Altafulla, amb un total del 63,78 % d'edificacions, i un segon grup de proporcions molt inferiors. Dins d'aquest segon grup cal remarcar la presència dels estrangers, superior al conjunt de promotors de la resta de Catalunya i d'Espanya (2,75 % entre ambdues procedències).

El percentatge restant, un 19,31% corresponent a expedients on no s'especifica la procedència del promotor, necessitaria d'un estudi exhaustiu de dades significatives (p.e. arquitecte, aparellador) que ens permetria esbrinar la procedència d'aquell. Hem treballat parcialment el tema, a l'entorn del 50 %, i els primers resultats augmenten significativament el percentatge barceloní.

En relació a la fórmula jurídica sota la qual actuen, estem en una primera fase d'estudi. Del nombre de promotors i llicències d'obra podem establir la següent classificació.

Quadre 5

	S. Anònim.	S. Limit.	Soc. Civil part.
Nombre empreses	10	1	7
Nombre d'edificis	22	1	11
Nombre d'habitatges	209	10	52

Font: Elaboració pròpia a partir dels Expedients d'Obra Nova. Ajuntament d'Altafulla.

El total d'habitatges edificats per promotors comercials en règim de societat és del 23,73 % del total edificat. Veiem, doncs, la importància del promotor individual a la zona, un factor més a estudiar.

A mode de conclusió final, direm, doncs, que les primeres dades sobre l'ocupació de l'espai al municipi d'Altafulla en el temps estudiat, ens mostren una localitat amb gran importància de la segona residència, notablement dels barcelonins, així com del promotor individual. L'interès del Consistori per a convertir Altafulla en una vila turística de qualitat és també palesa, i en raó d'aquest fi veiem les baixes mitjanes/habitatge, aconseguint una altura controlada, excepte en alguns grans edificis a la zona residencial 2 «els Munts». La metodologia de treball, emmarcada dins d'un estudi més ampli, que estem realitzant en l'actualitat, ens permetrà de conèixer la total procedència de promotors, compradors i venedors, així com dels constructors, arquitectes i aparelladors. La interrelació de tots aquests agents del procés urbanístic, ens donarà una visió del marc econòmic en el qual s'ha desenvolupat aquell, així com de la tipologia de les edificacions, ritme d'adquisicions de segones residències i els increments del sòl a la zona, relatius a una activitat prou important per ésser qualificada com la primera indústria nacional dins el món de l'economia.

Fonts:

Arxiu Municipal Altafulla:
Llibres d'Actes Municipals.
Registre Llicències Obres 1963-1986.
Expedients Obra Nova 1963-1978.

Notes

- ¹ Aquesta definició és resum de la donada per ROVIRA i GÓMEZ, Salvador, J. en la seva *Guia d'Altafulla* I.E.R. Berenguer IV. Tarragona, 1980.
- ² MERCADER, Joan, «Una descripció de la costa catalana en 1812». Dins *MISCEL·LÀNIA PAU VILA*. (I.E.C. Societat Catalana de Geografia. Granollers, 1975.) pp.315-319.
- ³ Tracta la qüestió ROVIRA i GOMEZ, op. cit.
- ⁴ BARBAZA, Yvette: «Consumation/production de l'espace par le tourisme». Ponència de les *Jornades Tècniques sobre Turisme i Medi Ambient*. Sant Feliu de Guíxols, 1986. Inèdit.
- ⁵ CASARI, M. i PEDRINI, L.: a la seva *GEOGRAFIA DEL TURISMO*, (Ed. Ulrico Hoepli. Milà 1990), defineixen la Costa Daurada, com una «sub-región di maturo sviluppo turistico». (pg.80). També «è avuto uno sviluppo turistico spontaneo con elevata urbanizzazione.» (pg. 97).
- ⁶ *Arxiu Municipal Altafulla*. Llibre actes 1931. A partir d'ara A.M.A
- ⁷ A.M.A. Llibre actes 1937.
- ⁸ Sobre els aspectes jurídics de l'ordenació del territori de la costa vegi's HERNÁNDEZ GUTIÉRREZ, A.S.: *Arquitectura y urbanismo del turismo de masas en las Islas Canarias*. Consejería de Turismo y Transportes. Gobierno de Canarias, 1987; també ROSSELLÓ VERGER, V.M.: «Aspectos geográficos y legales de la transformación del litoral mediterráneo», dins *COLOQUIO HISPANO-FRANCÉS SOBRE ESPACIOS LITORALES*. (Madrid, 1981) pp. 53-64, i FUENTES BODELÓN, Fernando: «La evolución del litoral a través de las normas», dins *COLOQUIO...* pp.147-158.
- ⁹ Pel que fa referència aquest tema a la província de Tarragona vegi's *PERSPECTIVAS DE DESARROLLO ECONÓMICO DE LA PROVINCIA DE TARRAGONA (en los próximos cinco años)*. Consejo Económico Sindical de la provincia de Tarragona. Marzo 1962. Ed. folicopiada.
- ¹⁰ A.M.A. Libro actas 1943.
- ¹¹ A.M.A. Libro actas 1901
- ¹² Art. 24.1.- Los Planes provinciales serán formulados por las Diputaciones, y los municipales por los Ayuntamientos. Art. 24.2.- No obstante, aquéllas podrán encomendar la formulación a la Comisión Provincial de Urbanismo, y los Ayuntamientos a ésta o a la Diputación.
- ¹³ A.M.A. Libro de actas 1963.
- ¹⁴ A.M.A. Libro de actas 1964.
- ¹⁵ A.M.A. Plan General de Ordenación Urbana 1964.
- ¹⁶ Ibidem.
- ¹⁷ LLUCH, E. i GIRALT, E.: *Economía de la región de Tarragona*. Servei d'Estudis de Banca Catalana. Barcelona, 1968.
- ¹⁸ Pel mateix període vegi's ARROYO, F.: «La Playa de Tavernes de Valdigna (VALÈNCIA)», dins *ESTUDIOS GEOGRÁFICOS*, Madrid, Febrero 1979. Les mitjanes oscil·len entre 18,3 el valor més baix i 40,3 el més alt.